חֲוָה אֲמִינָא לַשָּׁטָן – הייתי אומר לשטן, הוא היצר הרע, גֵּירָא בְּעֵינֵיךְ – חיצים יפלו בעיניך, כלומר הייתי מתגרה בו ומנצחו.

אָמַר לֵיהּ רָבָא לְרַב נָתָן בַּר אַמֵּי, אַדִּידָךְ עַל צַוָּארֵי דִּבְרֵיךְ – כל זמן שידך על צווארי בנך, תקיפה ושולטת עליו, הוי זהיר להוכיחו. וזמן זה הוא מִשֶּׁתִּסַּר וְעַד עֶשְׂרִים וְתַרְתֵּי – מעת היותו בן שש עשרה שנה ועד עשרים ושתים שנים, וְאָמְרֵי לָהּ – ויש אומרים מִתַּמְנֵי סְרֵי עַד עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה – מהיותו בן שמונה עשרה ועד עשרים וארבע. כְּתַנָּאֵי – מצינו מחלוקת תנאים בענין זה, שכן על הפסוק (משלי כב ו) 'חֲנֹךְ לַנַּעַר עַל פִּי דַּרְכּוֹ גַּם כִּי יַזְקִין לֹא יָסוּר מִמֶּנָּה' – בדרך שתרצה שיתנהג הנער כל ימיו חנך אותו ללכת בה בנערותו, נחלקו רַבִּי יְהוּדָה וְרַבִּי נְחֶמְיָה מתי הן השנים שראוי לחנך בהם את הבנים, חַד אָמַר מִשֶּׁתִּסַּר וְעַד עֶשְׂרִים וְתַרְתֵּין, וְחַד אָמַר מִתַּמְנֵי סְרֵי וְעַד עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה.

הגמרא שבה לדון בחיוב האב ללמד את בנו תורה, ושואלת, עַד הֵיכָן [־עד כמה] חַיָּיב אָדָם לְלַמֵּד אֶת בְּנוֹ תּוֹרָה, כלומר מה כלול בחיוב האב ללמד את בנו תורה. משיבה הגמרא, אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, חיוב האב הוא כְּגון – כפי שלמד זְבוּלוּן בֶּן דָּן מאבותיו, שֶׁלִּימְּדוֹ אֲבִי אֲבִיו מִקְרָא וּמִשְׁנָה וְתַלְמוּד הֲלָכוֹת וְאַגָּדוֹת. מקשה הגמרא, מֵיתִיבִי, שנינו בברייתא, אם לִמְּדוֹ האב מִקְרָא אֵין מְלַמְּדוֹ מִשְׁנָה – פטור הוא מללמדו משנה. וְאָמַר רָבָא, מִקְרָא שאמרו כאן בברייתא זוֹ תּוֹרָה בלבד, ואף נביאים וכתובים אינו חייב ללמד את בנו. אם כן, כיצד אמר שמואל שהאב חייב ללמדו אף משנה ותלמוד הלכות ואגדות. מתרצת הגמרא, כְּזְבוּלוּן בֶּן דָּן וְלֹא כִּזְבוּלוּן בֶּן דָּן – לגבי ענין אחד למדים מזבולון בן דן אך לא לשאר עניינים. ומבארת הגמרא, כְּזְבוּלוּן בֶּן דָּן לענין שֶׁלִּמְּדוֹ אֲבִי אֲבִיו, וכמו כן מוטל חיוב על כל אדם ללמד אף את בני בניו. וְלֹא כִּזְבוּלוּן בֶּן דָּן – אך לענין דבר אחר אין למדים מזבולון בן דן, דְּאִילּוּ הָתָם – אבותיו של זבולון בן דן למדוהו מִקְרָא מִשְׁנָה וְתַלְמוּד הֲלָכוֹת וְאַגָּדוֹת, וְאִילּוּ הָכָא – לגבי חיוב האב לבנו, אינו חייב ללמדו אלא מִקְרָא לְבַד. הגמרא מקשה על התירוץ, וַאֲבִי אֲבִיו מִי מְחַיַּיב – וכי אבי האב חייב ללמד את בן בנו תורה, וְהָתַנְיָא, ממה שנאמר (דברים יא יט) 'וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם', אנו למדים שאין החיוב ללמד אלא את בניכם וְלֹא את בְּנֵי בְּנֵיכֶם. וּמָה אֲנִי מְקַיֵּים – אם כן כיצד יתפרש הפסוק (שם ד ט) 'וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ' שמשמע ממנו שיש חיוב ללמד אף את בני הבנים, לוֹמַר לְךָ – ללמדך שֶׁכָּל הַמְלַמֵּד אֶת בֶּן בְּנוֹ תּוֹרָה מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִילּוּ לִמְּדוֹ לוֹ [־את עצמו] וְלִבְנוֹ וּלְבֶן בְּנוֹ עַד סוֹף כָּל הַדּוֹרוֹת. הרי שאין אדם חייב ללמד תורה לבני בניו. מתרצת הגמרא, הוּא דְּאָמַר – שמואל שאמר שחייב אדם ללמד אף את בני בניו, סבר כְּתַאי תַּנָּא שבברייתא, דְּתַנְיָא 'וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם' אֵין לִי – איני שומע מפסוק זה אֶלָּא שיש חיוב ללמד את בְּנֵיכֶם, אך שיש חיוב ללמד אף לִבְנֵי בְּנֵיכֶם מִנַּיִן. תַּלְמוּד לוֹמַר – לכן נאמר 'וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ'. אִם כֵּן, מַה תַּלְמוּד לוֹמַר – מה אנו למדים מתיבת בְּנֵיכֶם שמשמעו דווקא לבניכם ולא לאחר, לומר שרק את בְּנֵיכֶם אתם צריכים ללמד תורה, וְלֹא את בְּנוֹתֵיכֶם.

אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, כָּל הַמְלַמֵּד אֶת בֶּן בְּנוֹ תּוֹרָה, מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִילּוּ קִבְּלָהּ [את התורה] כעת מֵהַר סִינַי. שֶׁנֶּאֱמַר, 'וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ', וְסָמִיךְ לֵיהּ – ובפסוק שאחריו נאמר 'יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב'. ויש לדרוש את הפסוק כך, שכאשר תודיעם לבני בניך יחשב הדבר כאילו אתה עומד לפני ה' אלוקיך בחורב [־סיני].

הגמרא מספרת מהנהגות האמוראים בלימוד התורה לבניהם. רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא, אַשְׁכְּחֵיהּ – מצאו לְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי דְּיָתֵיר בִּיסָנָא אַרְישֵׁיהּ – שהיה מניח סדין על ראשו לכסותו כדי שלא ילך בגילוי ראש, ולא הקפיד להתכסות במלבוש נאה והגון, וְקָא מְמַטֵּי לֵיהּ לִינוֹקָא לְבֵי כְּנִישְׁתָּא – והיה מוליך את בנו לבית הכנסת ללמוד תורה. והיה ניכר שעשה כן מחמת שמיהר ולא רצה להמתין עד שיתעטף בסודר כפי שהיה נהוג. אָמַר לֵיהּ – שאל אותו רבי חייא בר אבא, מַאי כּוּלֵּי חַאי – מהו כל זה, מדוע הנך ממהר כל כך להוליך את בנך לתלמודו, עד שאינך ממתין להתעטף בכיסוי הולם. אָמַר לֵיהּ רבי יהושע בן לוי, מִי זוּטָר – וכי קטן הוא בעיניך מַאי דִּכְתִיב 'וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ' וְסָמִיךְ לֵיהּ 'יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב', לומר שכל המלמד את בנו תורה כאילו קבלה מהר סיני, לפיכך מיהרתי לקיים מצוה זו. מָבָאן וְאֵילָךְ – מאותו מעשה שראה רבי חייא בר אבא ברבי יהושע בן לוי והלאה, רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא לֹא טָעֲמוּ אוּמְצָא – לא היה טועם אפילו טעימה מועטת של בשר [על גחלים] שהיו רגילים בזמנם לטעום בבוקר, עַד דְּמַקְּרֵי לִינוֹקָא – עד שהיה משנן לתינוק [בנו] את מה שלמד ביום אתמול, וּמוֹסְפֵיהּ – ומוסיף ללמדו דבר חדש. רַבָּה בַּר רַב הוּנָא, לֹא הֲוָה טָעֲמוּ אוּמְצָא עַד דְּמַיְתֵי לִינוֹקָא לְבֵית מִדְרָשָׁא – עד שהיה מביא את התינוק לבית המדרש.

הגמרא מביאה הלכה בענין סדר הלימוד. אָמַר רַב סַפְרָא מְשׁוּם רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן חֲנַנְיָא, מַאי דִּכְתִיב – מהי משמעות הפסוק (דברים ו ז) 'וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ', ומדוע לא נאמר 'ושניתם לבניך'. אלא כך פירושו, אַל תִּקְרֵי וְשִׁנַּנְתָּם אֶלָּא כאילו נאמר וְשִׁלַּשְׁתָּם, כלומר, תחלוק את לימודיך לשלושת חלקי התורה, מקרא משנה ותלמוד. על פי זה אמרו, לְעוֹלָם יְשַׁלֵּשׁ אָדָם שְׁנוֹתָיו – צריך אדם לחלק את שנות חייו לשלושה זמנים, ובכל תקופה יעסוק בחלק אחר שבתורה. שְׁלִישׁ משנותיו יעסוק בְּמִקְרָא, שְׁלִישׁ בְּמִשְׁנָה, וּשְׁלִישׁ בַּתַּלְמוּד. מקשה הגמרא, מֵי יוֹדֵעַ כַּמָּה חַיִּי – וכי אדם יודע כמה שנים יחיה, כדי שיוכל לחלק את לימודו לפי שנות חייו. משיבה הגמרא, לֹא צְרִיכָא – לא נצרכה ההלכה המלמדת שיש לחלק את הלימוד לשלושה חלקים, אלא לְיוֹמֵי – לימי השבוע. כלומר, בשני ימים בשבוע יעסוק במקרא, בשני ימים במשנה, ובשני ימים בתלמוד.

הגמרא מספרת ממעלת הדורות הקודמים ועיסוקם בתורה. לְפִיכָךְ נִקְרְאוּ החכמים שבדורות הָרִאשׁוֹנִים סוֹפְרִים, לפי שֶׁמרוב חביבות הָיוּ סוֹפְרִים את כָּל הָאוֹתִיּוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה. שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים שהאות וָא"ו הִיא הַנָּחוֹן – שבתיבת 'נחון' שבפסוק (ויקרא יא מב) 'כֹּל הוֹלֵךְ עַל גָּחוֹן', הוא חֶצְיָין [־אמצען] שֶׁל אוֹתִיּוֹת שֶׁל סֵפֶר תּוֹרָה. ותיבות 'דְּרֹשׁ דָּרַשׁ' שבפסוק (ויקרא י טז) 'וְאֵת שְׂעִיר הַחַטָּאת דָּרוֹשׁ דָּרַשׁ מֹשֶׁה' הן חֶצְיָין שֶׁל תֵּיבוֹת של ספר תורה. והפסוק (ויקרא יג לג)'וְהִתְגַּלָּח וְאֶת הַנָּתָק לֹא יְגַלֵּחַ', הוא חציין שֶׁל פְּסוּקִים. כמו כן אמרו שבפסוק (תהלים פ יד) 'כַּרְסֶמֶנָּה חֲזִיר מִיָּעַר' האות עַי"ן הִיא הוא חֶצְיָין שֶׁל אותיות של ספר תְּהִלִּים. והפסוק (תהלים עח לח) 'וְהוּא רַחוּם יְכַפֵּר עָוֹן' חֶצְיוֹ דִּפְסוּקִים של תהלים. בָּעֵי [־שאל] רַב יוֹסֵף, וָא"ו הֲנָחוֹן שהוא אמצען של אותיות ספר תורה, מַהֲאי גִּיסָא אוֹ מֵהַאי גִּיסָא – נמנה עם האותיות שבחצי הספר הראשון או עם האותיות שבחצי השני. אָמַר לֵיהּ אביי, נִיתֵּי סֵפֶר תּוֹרָה וְאִימְנֵינְהוּ – נביא ספר תורה ונמנה את אותיותיו וכך נדע היכן נמנית האות וא"ו. מֵי [־האם] לֹא אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה מפי עשרה דומה שאירע שלא זָזוּ מִשָּׁם עַד שֶׁהֶבִיאוּ סֵפֶר תּוֹרָה וּמָנָאוּם. אָמַר לֵיהּ רב יוסף, אֵינְהוּ – הדורות הקודמים היו בְּקִיאֵי בַּחֲסֵירוֹת וִיתֵירוֹת – איזה תיבות בתורה דינן להכתב בכתיב חסר ואיזה דינן להכתב בכתיב מלא, לפיכך יכלו למנות את אותיות התורה, אבל אֲנַן לֹא בְּקִיאֵינַן – אנו איננו בקיאים בכך. בָּעֵי רַב יוֹסֵף, 'וְהִתְגַּלָּח' שהוא חציין של פסוקי התורה, מַהֲאי גִּיסָא אוֹ מֵהַאי גִּיסָא. אָמַר לֵיהּ אַבָּיֵי, את פְּסוּקֵי התורה מֵיתָא לַיְתוֹהֵי לִימְנוֹיֵי – אכן נביא ס"ת ונמנם, שכן אינם תלויים בחסרות ויתירות. אמר לו רב יוסף, בְּפְסוּקֵי נַמֵּי לֹא בְּקִיאֵינַן – אף במנין הפסוקים אין אנו בקיאים. דְּכִי אָתָא – שכן כאשר בא רַב אַחָא בַּר אַדָּא מארץ ישראל לבבל, אָמַר שִׁבְּמַעֲרָבָא [־בארץ ישראל] פָּסְקֵי לֵיהּ לְהַאי קְרָא לְתַלְתָּא פְּסוּקֵי – חילקו את הפסוק דלהלן לשלשה פסוקים, 'וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה הִנֵּה אָנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעַב הֶעָנָן'. נמצא שאיננו יודעים כיצד לחלק את פסוקי התורה, וממילא איננו יודעים את מנין פסוקי התורה, ולא יועיל אם נמנה את הפסוקים בעצמנו.

תָּנוּ רַבָּנָן, חֲמִשָּׁה אֲלָפִים וּשְׁמוֹנָה מֵאוֹת וּשְׁמוֹנִים וּשְׁמוֹנָה פְּסוּקִים הֲווּ פְּסוּקֵי סֵפֶר תּוֹרָה, וְיָתֵר [־נוסף] עֲלֵיהֶן תְּהִלִּים שְׁמוֹנָה פסוקים, וְחָסֵר [־פחות] מָמֶּנּוּ [־מספר תורה] דִּבְרֵי חֲיָמִים שְׁמוֹנָה.

תָּנוּ רַבָּנָן, על דברי התורה נאמר (דברים ו ז) 'וְשִׁנַּנְתָּם' שמשמעותו מלשון שנינות וחידוד, לומר לָךְ שֶׁיְּהוּ דִּבְרֵי תוֹרָה מְחוּדָּדִים בְּפִיךָ – ברורים לך ומזומנים בפיך, עד כדי כך שֶׁאִם יִשְׁאַל לְךָ אָדָם דָּבָר אַל תְּגַמְגֵּם וְתֹאמַר לוֹ – לא תצטרך לגמגם ולהשתהות עד שתענה לו, אֶלָּא אֱמוֹר לוֹ מִיָּד – תוכל לענות לו מיד. וכפי שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ז ד) על דברי התורה,

אֱמֹר לַחָכְמָה אֲחֹתִי אָתְּ וְגוֹ' וּמֹדַע לַבִּינָה תִּקְרָא' – יהיו דברי תורה ברורים לך ובזכרונך, כפי שברורה לך ההלכה שאחותך אסורה לך. וְאוֹמֵר – וכן יש ללמוד מהפסוק (שם ז ג) 'קַשְׁרֵם עַל אֶצְבְּעֹתֶיךָ כָּתְבֵם עַל לוּחַ לִבֶּךָ' – דברי התורה יהיו שגורים בפיך עד שיראה לך כאילו הם קשורים על אצבעותיך וכתובים על לבך. וְאוֹמֵר (תהלים קכז ד) 'כְּחִצִּים בְּיַד גִּבּוֹר כֵּן בְּנֵי הַנְּעוּרִים' – התלמידים שמעמיד אדם בנערותם צריכים להיות שנונים ומחודדים לענות לכל שואל, כגבור הזה שהחצים שבידיו שנונים ומחודדים. וְאוֹמֵר – מצאנו לשון שנינות לגבי חצים שנאמר (שם קכ ד) 'חִצֵּי גִבּוֹר שְׁנוּנִים', וְאוֹמֵר – וכן נאמר (שם מה ו) 'חִצֶּיךָ שְׁנוּנִים עַמִּים תַּחְתֶּיךָ יִפְּלוּ' – חציך יהיו מחודדים, לפיכך יפלו אויביך תחתיך. וְאוֹמֵר – ועל תלמידים אלו נאמר (שם קכז ה) 'אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר אֲשֶׁר מִלֵּא אֶת אַשְׁפָּתוֹ מֵהֶם לֹא יֵבֹשׁוּ כִּי יְדַבְּרוּ אֶת אוֹיְבִים בַּשָּׁעַר'. כלומר, אשרי הרב, שמלא את אשפתו [תיק החיצים], דהיינו שהרבה תלמידים, מאותם השנונים כחיצים. כי משום כך לא יבושו [הרב ותלמידיו] כאשר יתווכחו בבית המדרש עם אויביהם, דהיינו עם אותם החולקים עמהם בדברי התורה ונראים כאויבים להם, כיון שידעו כיצד להשיב להם.

הגמרא מבארת את סיום הפסוק שהביאה לעיל, ושואלת מַאי משמעות הפסוק 'אֶת אוֹיְבִים בַּשָּׁעַר', מפני מה נקראו לומדי תורה 'אויבים'. ומתרצת, אָמַר רַבִּי חִייָא בַּר אַבָּא, אֲפִילּוּ הָאָב וּבְנוֹ או הָרַב וְתַלְמִידוֹ שֶׁעוֹסְקִין בַּתּוֹרָה בְּשַׁעַר אֶחָד – בבית מדרש אחד, כלומר ביחד, הרי מתוך שמקשים זה לזה ואין זה מקבל את דברי זה נַעֲשִׂים אוֹיְבִים זֶה אֶת זֶה. מוסיף רבי חייא בר אבא ואומר, וְאַף על פִּי כֵן, אֵינָם זָזִים מִשָּׁם עַד שֶׁנַּעֲשִׂים אוֹהֲבִים זֶה אֶת זֶה, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כא יד) 'עַל כֵּן יֵאָמֵר בְּסֵפֶר מִלְחֲמֹת ה' אֶת וָהֵב בְּסוּפָה' – בספר מלחמות ה' יכתבו הניסים שעשה השי"ת לישראל בים סוף, אַל תִּקְרֵי בְּסוּפָה שפירושו בים סוף, אֶלָּא בְּסוֹפָהּ מלשון סוף. כלומר, בסופה של אותה מלחמה שעל הספר [־התורה], תהיה אהבה ביניהם.

תָּנוּ רַבָּנָן, על דברי התורה נאמר (דברים יא יח) 'וְשַׂמְתֶּם', ויש להקשות הן לשון 'שימה' שייך רק על דבר שיש בו ממש וניתן לנטלו ולהניחו, אולם על דיבורים [דברי תורה] לא שייך לומר לשון זו. אלא דרוש תיבה זו כאילו נאמרה בשתי תיבות, סַם תָּם – סם מושלם, שהנוטל ממנו אינו צריך לרפואה נוספת, כלומר נִמְשָׁלָה הַתּוֹרָה כְּסַם חַיִּים. מָשָׁל, לְאָדָם שֶׁהִכָּה אֶת בְּנוֹ מַכָּה גְּדוֹלָה, וְהִנִּיחַ לוֹ רְטִיָּה [־תחבושת] עַל מַכָּתוֹ. וְאָמַר לוֹ, בְּנִי כָּל זְמַן שֶׁהָרְטִיָּה זוֹ עַל מַכָּתְךָ וּמגינה עליה, אֲכוֹל מַה שֶּׁהֲנָאָתְךָ וּשְׁתֵה מַה שֶּׁהֲנָאָתְךָ – יכול אתה לאכול ולשתות כל דבר שמסב לך הנאה, וּרְחוֹץ – ויכול אתה להתרחץ בֵּין בְּחַמִּין בֵּין בְּצוֹנֵן, וְאֵין אַתָּה מִתְיָרֵא – ואינך צריך לחשוש מדברים המזיקים למכה. וְאִם אַתָּה מַעֲבִירָהּ – אך אם אתה מסיר את הרטיה, חֲרֵי הִיא מַעֲלָה נוֹמִי – המכה מצמיחה פצעים חמורים ואבעבועות. כָּךְ הוּא הדבר לגבי היצר הרע, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל בָּנַי בָּרָאתִי יֵצֶר הָרָע המפתה את האדם לחטוא, וּבָרָאתִי לוֹ תּוֹרָה תַּבְלִין – רפואה למכתו, שעל ידי התורה האדם מחליש את כוחו של היצר הרע. וְאִם אַתֶּם עוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, אע"פ שתתענגו מהעולם הזה, אֵין אַתָּם נִמְסָרִים בְּיָדוֹ – לא תכשלו בעבירה, כי התורה תגן עליכם מפניה. שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ד ז) 'הֲלוֹא אִם תֵּיטִיב שְׂאֵת', ופירשוהו, שאם תיטיב את מעשיך ותעסוק בתורה, תתנשא ותגבר על יצרך. וְאִם אֵין אַתֶּם עוֹסְקִין בַּתּוֹרָה, שוב היא אינה מגינה עליכם וְאַתֶּם נִמְסָרִים בְּיָדוֹ של היצר הרע לפתות אתכם לחטוא, שֶׁנֶּאֱמַר (שם) 'וְאִם לֹא תֵיטִיב לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ' – אם לא תיטיב את מעשיך היצר הרע רובץ לפתח, כלומר ישתדל להחטיא אותך. וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁכָּל מַשָּׂאוֹ וּמַתָּנוֹ בָּךְ – כל השתדלותו ועסקו הם להחטיא אותך, שֶׁנֶּאֱמַר (שם) 'וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ'. וְאִם אַתָּה רוֹצֶה, על ידי שתעסוק בתורה אַתָּה מוֹשֵׁל בּוֹ – תתגבר עליו, שֶׁנֶּאֱמַר (שם) 'וְאַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ'.

תָּנוּ רַבָּנָן, כל כך קָשֶׁה הוּא יֵצֶר הָרָע עד שֶׁאֲפִילּוּ יוֹצְרוֹ קְרָאוֹ רַע, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ח כא) 'כִּי יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעָרָיו'. אָמַר רַב יִצְחָק, יִצְרוֹ שֶׁל אָדָם מִתְחַדֵּשׁ עָלָיו – בא אליו לפתותו בתחבולה ומזימה חדשה בְּכָל יוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ו ה) 'וְכָל יֵצֶר מַחְשְׁבֹת לִבּוֹ רַק רַע כָּל הַיּוֹם' – מחשבותיו של היצר הרע הן רק כיצד להרע ולפתות את האדם. ומזה שהאריך הפסוק ואמר 'כל היום', למדנו שבכל יום רעתו של היצר הרע מתחדשת.

וְאָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לֵוִי, יִצְרוֹ שֶׁל אָדָם מִתְגַּבֵּר עָלָיו בְּכָל יוֹם להפילו ברשתו, וּמְבַקֵּשׁ הֲמִיתוֹ לאחר שנכשל בחטא, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לז לב) 'צוֹפֶה רָשָׁע לַצַּדִּיק וּמְבַקֵּשׁ לַהֲמִיתוֹ' – הרשע, דהיינו היצר הרע, אורב לצדיק להכשילו, ואח"כ מבקש להמיתו. וְאִלְמָלֵא שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹזְרוֹ לאדם, אֵין יָכוֹל לוֹ – אינו יכול להתגבר על היצר הרע, שֶׁנֶּאֱמַר (שם שם לג) 'אֱלֹהִים לֹא יַעַזְבֶנּוּ בְיָדוֹ', כלומר, בגלל שבוחנו של היצר רב אין הקב"ה מניח את האדם להתמודד כנגדו לבדו.

תָּנָא דְּבֵי רַבִּי יִשְׁמָעֵאל, בְּנִי, אִם פָּגַע בְּךָ מְנַוָּול זֶה – אם היצר הרע מתגרה בך להכשילך, מְשָׁכֵהוּ לְבֵית הַמִּדְרָשׁ, כלומר עסוק בתורה, כי רק כך תוכל להינצל ממנו. הגמרא מבארת כיצד ינוצח היצר הרע ע"י לימוד התורה, כִּי אִם אֶבֶן הוּא – אם קשה הוא כאבן, נִימּוֹחַ על ידי התורה, ובדלהלן. וְאִם חזק כַּבַּרְזֶל הוּא, הרי הוא מִתְפּוֹצֵץ [ניתזים ממנו ניצוצות] על ידה. שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה כג כט) 'הֲלוֹא כֹה דְבָרַי כָּאֵשׁ נְאֻם ה' וּכְפַטִּישׁ יְפֹצֵץ סָלַע', הרי שהתורה נמשלה לאש, ודרכה של אש לפעפע [לפוצץ] את הברזל. ומה שאמרו שאם אֶבֶן הוּא נִימּוֹחַ, נלמד ממה שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה נה א) 'הוֹי כָּל צָמֵא לְכוּ לַמַּיִם' – כל מי שהוא צמא לדבר ה' ילך ויעסוק בתורה המשולה למים, וְאוֹמֵר – ובפסוק אחר מצאנו שהמים ממיסים את האבן, שנאמר (איוב יד יט) 'אֲבָנִים שָׁחֲקוּ מָיִם' – כלומר, האבנים, אשר שחקו אותם המים. אם כן, התורה המשולה למים, בכוחה לשחוק ולמחות את היצר הרע המשול לאבן.

בברייתא (לעיל כט.) שנינו, שאחד מחיובי האב לעשות לבנו הוא לְהַשִּׂיאוֹ אִשָּׁה. מבררת הגמרא, מְנָלָן – מנין לנו שהאב חייב זאת. ומבארת, דִּכְתִיב באיגרת ששלח ירמיה לעם ישראל הנמצאים בבבל, (ירמיה כט ו) 'קְחוּ נָשִׁים וְהוֹלִידוּ בָּנִים וּבָנוֹת וּקְחוּ לִבְנֵיכֶם נָשִׁים וְאֶת בְּנוֹתֵיכֶם תְּנוּ לַאֲנָשִׁים', כלומר אל תמנעו מלקחת נשים ולקבוע את ישיבתכם שם. ובדרך אגב אנו למדים, שהנוהג הוא שהאב לוקח אשה לבנו. שואלת הגמרא, בְּשִׁלְמָא בְּנוֹ מובן מדוע חייבוהו להשיאו אשה, כיון שֶׁבִּידוֹ הדבר, כי דרך איש לחזר אחר אשה לשאתה, אֶלָּא בִּתּוֹ מדוע חייבוהו, וכי בִּידָהּ הִיא להשיאה לאיש, הלא אין דרך לחזר אחר האיש להינשא אליו. מתרצת הגמרא, הָכִי קָאָמַר לְהוּ הנביא לישראל, נִיתֵּן לָהּ מִידִי וְלַבְּשֵׁיהּ וְנַכְּסֵיהּ – תנו לבתכם מעט ממון ומלבושים להתכסות בהם, כְּדֵי הֵיכִי דְּקָפְצוּ עָלָהּ אִינְשֵׁי – כדי שאנשים יחפצו לשאת אותה.

בברייתא לעיל מבואר עוד, שמחיובי האב לבנו הוא לְלַמְּדוֹ אוּמָנוּת. שואלת הגמרא מְנָלָן. ומתרצת, אָמַר חִזְקִיָּה, דְּאָמַר קְרָא (קהלת ט ט) 'רְאֵה חַיִּים עִם אִשָּׁה אֲשֶׁר אָהַבְתָּ' – למד אומנות להתפרנס ולחיות ממנה עם האשה. הוקשה אמנות לאשה, לכן אִם אִשָּׁה האמורה בפסוק מַמָּשׁ הִיא – כפשוטו הוא, אשתו של אדם, אזי יש לך ללמוד שכְּשֵׁם שֶׁחַיָּיב האב לְהַשִּׂיאוֹ אִשָּׁה כָּךְ חַיָּיב לְלַמְּדוֹ אוּמָנוּת. וְאִם אשה האמורה כאן רמז על הַתּוֹרָה הִיא, כלומר קנה לך אמנות לעסוק בה עם עסקך בתורה, אזי כְּשֵׁם שֶׁחַיָּיב לְלַמְּדוֹ תּוֹרָה כָּךְ חַיָּיב לְלַמְּדוֹ אוּמָנוּת.

עוד שנינו בברייתא לעיל, וְיֵשׁ אוֹמְרִים שחייב האב ללמד את בנו אַף לְהַשִּׁיטוֹ בַּנָּהָר. שואלת הגמרא, מַאי טַעְמָא חייב האב ללמד זאת לבנו. ומתרצת, חֵיוּתֵיהּ הוּא – משום שחיי בנו תלויים בזה, כי שמא יפליג בספינה ותטבע, ואם לא ידע לשחות יטמות.

הגמרא מבארת את דברי רבי יהודה בברייתא, רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר כָּל שֶׁאֵינוֹ מְלַמְּדוֹ את בנו אוּמָנוּת, מְלַמְּדוֹ לִיסְטוּת – גזלנות. תמהה הגמרא, לִיסְטוּת סָלְקָא דַּעְתָּךְ – וכי יעלה על דעתך לומר שבכך שאינו מלמדו אמנות היא מלמדו לגזול, הרי לא למדו לעשות כך. מבארת הגמרא, אֶלָּא כוונת רבי יהודה לומר שנחשב הדבר כְּאִילּוּ

המשך בעמוד מו

מְלַמְּדוֹ לִיסְטוּת. מבררת הגמרא, מַאי בֵּינַיְיהוּ – באיזה מקרה נחלקו ת"ק ור"י, הרי לדעת שניהם חייב האב ללמד את בנו אמנות. משיבה הגמרא, אִיכָּא בֵּינַיְיהוּ דְּאָמְרֵי עִיסָּקָא – כשלימד את בנו להתפרנס ממסחר. לדעת ת"ק יצא ידי חובתו, אך לדעת רבי יהודה חייב האב ללמדו אמנות דווקא, מאחר ובזמן שלא ימצא הבן במה לסחור יעמוד וילסטם את הברירות.

שנינו במשנה, כָּל מִצְוֹת הָאָב עַל הַבֵּן וְכוּ' אחד אנשים ואחד נשים חייבין. שואלת הגמרא, מַאי כוונת המשנה כשאמרה כָּל מִצְוֹת הָאָב עַל הַבֵּן. אִילֵימָא – אם נאמר שהפירוש הוא כָּל מִצְוָתָא דְּמֵיחַיַּיב אָבָא לְמֵיעֲבַד לְבָרֵיהּ – כל המצוות שהאב חייב לעשות לבנו, וכגון למולו ולפדותו וכדומה, וכי נָשִׁים חַיָּיבוֹת לעשות כן לבניהן כפי שמסיימת המשנה על דין זה, וְהָתַנְיָא הָאָב חַיָּיב בְּבָנוֹ לְמוֹלוֹ וְלִפְדּוֹתוֹ, ומשמע אֲבָל אִמּוֹ אֵין – חייב הוא בכך, אך אִמּוֹ לֹא. מבארת הגמרא, אָמַר רַב יְהוּדָה הָכִי קָאָמַר, כָּל מִצְוֹת הָאָב, הַמּוּטֶלֶת עַל הַבֵּן לַעֲשׂוֹת לְאָבִיו, וכגון כיבוד ומורא, אֶחָד אֲנָשִׁים וְאֶחָד נָשִׁים חַיָּיבִין.

תָּנְיָא לְהָא דְּתָנֵי רַבָּנָן – שנינו בברייתא כדברים ששנינו במשנה, נאמר בתורה (ויקרא יט ג) 'אִישׁ אִמּוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ', אֵין לִי במשמעות הפסוק אֶלָּא אִישׁ – שהאיש חייב במצוה זו, אולם שאף האִשָּׁה חייבת מִנַּיִן. אבל כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר בסיום הפסוק 'תִּירָאוּ' בלשון רבים, הֲרֵי כָּאן שְׁנַיִם – אנו למדים מכאן שהמצוה נאמרה לשנים, לאיש ולאשה. שואלת הברייתא, אִם כֵּן שאף האשה חייבת, מַה תַּלְמוּד לוֹמַר – מדוע נאמר אִישׁ. ומתרצת, כיון שהאִישׁ מְיֻפָּק בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת – ביכולתו לקיים את המצוה, לפיכך חייבה אותו התורה בכל אופן, אולם אִשָּׁה אֵין מְיֻפָּקֶת בְּיָדָהּ לַעֲשׂוֹת מִפְּנֵי שְׂרִשּׂוּת אֲחֵרִים עָלֶיהָ – כיון שהיא משועבדת לבעלה, לפיכך היא פטורה בעודה נשואה. אבל אם אינה נשואה, היא חייבת כאיש. אָמַר רַב אִידִי בַּר אָבִין אָמַר רַב, אם נִתְגָּרְשָׁה, שְׁנֵיהֶם שָׁוִים – האשה חייבת בכיבוד אב ואם כאחיה.

הגמרא מביאה ברייתות העוסקות בגודל מעלת מצות כיבוד אב ואם ומוראם. תָּנוּ רַבָּנָן, לגבי אב ואם נֶאֱמַר (שמות כ יא) 'כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמֶּךָ', וְכֵן נֶאֱמַר כלפי הקב"ה (משלי ג ט) 'כַּבֵּד אֶת ה' מֵהוֹנֶךָ'. בכך הַשְׁוָה הַכָּתוּב [־המקרא] כִּבּוּד אָב וָאֵם לְכִבּוּד הַמָּקוֹם [־הקב"ה], לומר שחשוב כיבוד אב ואם ככיבוד המקום. וכמו כן, לגבי אב ואם נֶאֱמַר (ויקרא יט ג) 'אִישׁ אִמּוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ', וְנֶאֱמַר כך כלפי הקב"ה (דברים ו יג) 'אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ תִּירָא וְאֹתוֹ תַּעֲבֹד', למדנו שהַשְׁוָה הַכָּתוּב מוֹרָאַת אָב וָאֵם לְמוֹרָאַת הַמָּקוֹם. וכן, לגבי אב ואם נֶאֱמַר (שמות כא יז) 'מְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת', וְנֶאֱמַר כלפי הקב"ה (ויקרא טו ב) 'אִישׁ אִישׁ כִּי יְקַלֵּל אֱלֹהָיו וְנָשָׂא חֶטְאוֹ', הַשְׁוָה הַכָּתוּב איסור בִּרְכַּת אָב וָאֵם [כלומר קללתם] לִבְרַכַּת הַמָּקוֹם. אֲבָל בְּאִיסּוּר הַכָּאָה האמור בפסוק (שמות כא טז) 'וּמַכֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת', אע"פ שאיסור חמור הוא מכל מקום וַדַּאי אִי אֶפְשָׁר להשוותם, כיון שלא שייך הכאה כלפי מעלה. וְכֵן בְּדִין – וכך שורת הדין מחייבת, להקיש כבודם ומוראם של אב ואם לקב"ה, שֶׁהרי שָׁלְשָׁתָן – הקב"ה, ואביו ואמו, שׁוּתָּפִין בּוֹ – שותפים ביצירתו של האדם.

תָּנוּ רַבָּנָן, שְׁלֹשָׁה שׁוּתָּפִין הֵן בָּאָדָם – ביצירתו של האדם, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְאָבִיו וְאִמּוֹ. לפיכך, בְּזְמַן שֶׁאָדָם מְכַבֵּד אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ, אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, מַעֲלֶה [־מחשיב] אֲנִי עֲלֵיהֶם כְּאִילּוּ דָּרְתִּי בֵּינֵיהֶם – בין האב והאם וְכִבְּדוּנִי.

תַּנְיָא, רַבִּי אוֹמֵר, גָּלוּי וְיָדוּעַ לְפָנַי מִי שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם שֶׁבֵּן נוטה בדעתו להיות מְכַבֵּד אֶת אִמּוֹ יוֹתֵר מֵאֶת אָבִיו, מִפְּנֵי